

ЄВРЕЙСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ ПРОВІНЦІЙНИХ МІСТ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ МИКОЛАЇВЩИНИ В КІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

У даній статті розглядається процес формування єврейських общин провінційних міст на території сучасної Миколаївської області. Аналізується участь єврейського населення в соціально-економічному розвитку регіону в кінці XVIII – на початку XX ст.

Ключові слова: *євреї, місто, соціальна структура, економіка, Миколаївська область, Миколаївщина, південноукраїнський регіон.*

Землі сучасної Миколаївської області з кінця XVIII ст. входили до складу різних адміністративно-територіальних утворень Російської імперії та становили об'єкт активної колонізаційної політики царського уряду, що призвело до формування багатонаціональної південноукраїнської палітри. Чільне місце у складі населення Миколаївщини у XIX – на початку XX ст. посідали євреї, які становили значну частку міських обивателів. Проте їхня роль в соціально-економічному розвитку міст краю не знайшла комплексного дослідження в сучасній історіографії, чим пояснюється актуальність визначеної проблеми.

Питань соціально-економічного життя єврейства в краї, в контексті дослідження історії єврейського населення України, торкалися праці науковців минулого та сучасності, серед яких Ю.І. Гессен, Й.М. Лернер, Я.С. Хонігсман, С.Я. Найман, М. Поліщук. Життєдіяльності євреїв на Миколаївщині присвячені дослідження сучасних місцевих науковців Ю.С. Крючкова, М.М. Шитюка, В.В. Щукіна та ін.

Мета даної статті полягає у визначенні економічного та соціального становища єврейського населення в безповітових містах Миколаївщини в кінці XVIII – на початку XX ст.

На території сучасної Миколаївської області єврейське населення з'явилося задовго до включення її до складу Російської імперії в кінці XVIII ст. Євреї проживали в козацьких, турецьких і татарських поселеннях Північного Причорномор'я. Незважаючи на невелику чисельність, вони склали ядро мобільного, економічно активного населення – купців, торговців, імпортерів, власників крамниць і шинків [1, с. 16].

Із завоюванням Північного Причорномор'я Російською імперією землі Миколаївщини потрапили під юрисдикцію російської корони, політика якої відрізнялася нетерпимістю до євреїв. Дискримінаційний характер проявлявся в обмеженні права проживання єврейського населення в імперії в цілому та в південноукраїнському регіоні зокрема.

Дозвіл на постійне проживання на землях сучасної Миколаївщини від російського уряду євреї отримали указом Катерини II «О предоставлении права присланным из действующей армии волахам, грекам, армянам и раскольникам избирать место для жительства или поступить в службу по желаніям, и о дозволении жидам селиться в одной Новороссийской губернии» від 16 листопада 1769 р. [2, т. 18, №13383] Фактично ж дозволи на переселення євреїв до південноукраїнського регіону надавались «негласною комісією» на чолі з секунд-

майором Ртищевим або губернаторами з 1763 р. У 1764 р. в Новоросійській губернії вже оселилися перші сім євреїв з Литви, а до 1772 р. їх кількість сягнула кількох сотень.

Дискримінаційні норми указу Катерини II від 16 листопада 1769 р., згідно з яким євреям дозволялося оселятися виключно в Новоросійській губернії, вільно тлумачилися місцевою владою, що на власний розсуд встановлювала додаткові обмеження для євреїв. У резолюції на одному з донесень про порушення євреями заборони на провезення «гарячого вина» (тобто горілки) з Польщі князь Г.О. Потьомкін наказав попередити євреїв, що мали намір переселитися до Новоросійської губернії, що «ни один не будет впущен, доколе не выведет пять человек польских поселян в государственные поселяне, и чтоб объявлен был капитал, с которым сюда придут» [3, т. 8, кол. 117–118]. Вимогу про залучення п'яти християнських сімей до поселення в Новоросійській губернії дублював і новоросійський губернатор генерал-майор М.В. Муромцев [4, с. II]. Таким чином, євреї не тільки стали одними з перших переселенців на землі Миколаївщини, а й використовувалися місцевою владою як вербувальники поселенців.

Масова міграція євреїв на південь України почалася в кінці XVIII ст. і була пов'язана з розвитком містобудування в регіоні. Порядок розселення євреїв в землеробських колоніях на Дніпрі і Бузі визначався «кондиціями» 1776 р. Євреям-поселенцям надавався ряд пільг (державна позика на будівництво, часткове звільнення від податків на сім років, можливість привозити з Польщі горілку, і т. д.). Проте, зважаючи на торгівельно-ремісничий характер єврейського переселення, більшість мігрантів не приймала участь у сільськогосподарському виробництві. Тому «кондиціями» 1777 р. вводилося мито на ввезення товарів, а термін дії податкових пільг скорочувався до одного року [3, т. 8, кол. 117–118].

Ще одним фактором, що сприяв інтенсивному переселенню євреїв на землі сучасної Миколаївської області, стало видання указу Катерини II «О предоставлении евреям прав гражданства в Екатеринославском наместничестве и Таврической области» від 23 грудня 1791 р., згідно з яким євреї Білорусії та Новоросії були визнані підданими імперії і зрівняні в правах з місцевим християнським населенням [2, т. 23, №17006]. Указ про надання прав громадянства відображав основні тенденції спрямованості російської імперської політики щодо єврейського питання – мав обмежувальний характер: надання прав єврейському населенню на зазначених територіях передувала категорична заборона приписуватися у внутрішніх губерніях Росії. Саме даний указ започаткував юридичне оформленню «смуги єврейської осілості» (до її офіційного введення у 1804 р.).

У ході адміністративних перетворень землі сучасної Миколаївської області на початку XIX ст. увійшли до складу Миколаївської губернії (1802 р.), а невдовзі – Херсонської (1803 р.). У 1802 р. в Миколаївській губернії проживали 1196 євреїв, що становило 13,1% від загальної кількості населення. В соціальній структурі виокремлювались купці (43 особи, що складало 3,9% від загальної кількості купців губернії) та міщани (1153 особи – 14,3%). Зазначені відомості відображають урбаністичний характер заселення євреями Миколаївщини. Зобов'язані приписуватися до міських станів та позбавлені права проживати в сільській місцевості, євреї становили вагому частку саме міського населення.

У XIX – на початку XX ст. євреї-городяни на землях сучасної Миколаївської області концентрувалися, окрім Миколаєва, у трьох провінційних містах: Вознесенську, Очакові та Ольвіополі (сучасний Первомайськ).

Зважаючи на те, що Миколаїв представляв собою центр чорноморського суднобудування та мав специфічний статус військового губернаторства, а також на те, що історія миколаївських євреїв достатньо досліджена, формування та розвиток єврейської общини даного міста не є предметом даної статті. Інформація ж про єврейське населення інших безповітових (заштатних) міст Миколаївщини неповна та фрагментарна. Відомо, що єврейські общини цих міст сформувалися в кінці XVIII – на початку XIX ст. Проте про кількість єврейського населення вказаних міст збереглися дані здебільшого середини – другої половини XIX ст.:

- до Ольвіополя в 1795 р. було приписано 14 євреїв-міщан (5,26% від загальної кількості жителів), у 1857 р. єврейська громада міста складалася з 252 членів; у 1867 р. – 199;

- в Очакові у 1847 р. проживало 406 євреїв, а в 1857 р. – 695, що становило 14,6% від усього населення міста;

- у Вознесенську в 1863 р. налічувалося 778 євреїв, а вже в 1864 р. – 1249 [5].

Збережені статистичні дані вказують на зростання єврейських общин Очакова та Вознесенська та на зменшення кількості євреїв Ольвіополя. Така ситуація пояснюється адміністративним статусом міста, наявністю або відсутністю обмежень на право проживання євреїв, а також терпимістю місцевої влади. Ольвіополь привертав євреїв, серед яких більшість складали торговці і ремісники, тим, що в кінці XVII ст. був адміністративним центром повіту – містом з більш розвиненою інфраструктурою і економічним потенціалом у якості торгового центру, ніж маленькі заштатні міста. У ході адміністративних перетворень кінця XVIII – початку XIX ст. місто втратило статус повітового, а його економіка зазнала занепаду [6, с. 804]. Крім того, в 1828 р. місто отримало статус військового поселення, проживання євреїв в якому було обмежено. В свою чергу й саме місто перестало представляти інтерес для економічно активного єврейського населення, що і пояснює зникнення єврейської громади міста до середини XIX ст. [7, т. 12, ст. 84]. Долю Ольвіополя розділив і Вознесенськ, будучи перетворений на початку XIX ст. на військове поселення. Лише зі зняттям обмежень у другій половині століття общини цих міст почали відроджуватися й стабільно зростати.

Найбільш повні і точні відомості про кількість єврейського населення міст Миколаївщини містяться в матеріалах Першого загального перепису населення Російської імперії. Згідно даних цього перепису в 1897 р. єврейське населення Вознесенська становило 5932 чоловік (37,7% від загальної кількості населення), Ольвіополя – 1482 (21,5%), Очакова – 1480 (13%). Зростання єврейських общин, як і збільшення їх питомої ваги в міському населенні Миколаївщини, тривало і на початку XX ст. До 1910 р. єврейське населення Вознесенська, Ольвіополя і Очакова налічувало 7663 (39,7%), 1650 (15,5%), 3284 (34%) осіб відповідно.

Умова мати капітал або володіти ремеслом, що пред'являлася в кінці XVIII ст. до євреїв, які мали намір переселитися на землі Миколаївщини, визначила торгівельно-ремісничий характер єврейської міграції в південноукраїнському напрямі і надовго закріпила за євреями регіону ці традиційні для них заняття.

Євреї становили більшість міських торговців. Вони брали участь як у великих оптових та експортних торговельних операціях (торгівля хлібом, лісом), так і в роздрібній торгівлі. В останній євреї займали майже монопольні позиції. Серед осіб, які отримували основний дохід від торгівлі, наприкінці XIX ст. євреї становили у Вознесенську 83,9% від загальної кількості торговців міста, в Ольвіополі – 88,5%, в Очакові – 94,8%. Основними предметами торгівлі були зерно і продукція сільського господарства, одяг і тканини, будівельні матеріали, худоба, металеві вироби, шкіра, хутро і т. п. [8, с. 319].

Велике значення в економіці краю відігравала зернова торгівля – у другій половині XIX ст. зерновий хліб становив основу експорту південноукраїнських морських торговельних портів, у тому числі Миколаєва. До 50-х рр. XIX ст. зерноторгівля характеризувалася незначними обсягами і концентрувалася переважно в руках дрібних єврейських підприємців. Проте поступово її масштаби збільшувалися, а в провінційних містах губернії з'явилися постійні представники великих експортних зернотрейдерських фірм Ефрусі, Когана, Гурвича, Мааса та ін, які належали переважно євреям.

Євреї Очакова, як і інших міст Миколаївщини, становили більшість торговців, одними з основних предметів їх торгівлі були риба і сіль. Наймаючи чумаків, вони постачали ці товари в навколишні населені пункти [9, с. 460]. Крім торгівлі рибою, єврейські підприємці Очакова брали активну участь в рибному промислі. Вони організовували вилов риби на морі, а також брали у відкуп (оренду) довколишні ставки [10, арк. 7–11]. У риболовлі євреї брали участь переважно своїми капіталами, наймаючи на роботу міщан і селян, яким платили значно більше, ніж ті могли заробити землеробством [11, с. 781; 12, с. 264–265].

В руках єврейських підприємців перебувала і торгівля спиртними напоями. Вони були основними власниками, орендарями та управляючими шинків. В кінці XIX ст. діяльністю з утримання шинків, готелів, а також торгівлею спиртним займалися 216 євреїв зазначених провінційних міст Миколаївщини.

Ще одним традиційним заняттям євреїв-городян Миколаївщини були ремесла. Євреї часто становили більшість міських ремісників. На момент перепису населення в 1897 р. євреї становили 16,3% майстрів Ольвіополя, 30,1% – Очакова, 46,6% – Вознесенська [12]. Найбільш поширеним ремеслом серед євреїв було виготовлення одягу. Крім кравецького мистецтва серед єврейських ремісників були поширені такі заняття: ремонт та утримання житлових будинків, виготовлення оптичних, медичних приладів, іграшок, годинників, ювелірна справа. Ремісники, як правило, мали дохід значно менший ніж торговці. Жорстка конкуренція, важка праця, невеликі заробітки призводили до поступового зубожіння ремісників.

На початку XX ст. євреї активно вкладали гроші в розвиток промислового виробництва. Вони утримували банки і фінансові контори, були власниками значної частини торгово-промислових підприємств краю, володіли млинами, складами, крамницями. Єврейські підприємці майже повністю сконцентрували у своїх руках аптекарську справу.

Крім міст, євреї проживали в містечках, а також іноді в сільській місцевості. Обмеження права проживання в селі єврейські підприємці обходили, приписуючись формально до міських станів провінційних міст, тим часом проживаючи і працюючи в сільській місцевості. Значні єврейські громади в кінці

Випуск 35

XIX ст. існували в с. Семенівці (Новий Буг) – 1962 (14,6%), Голті (Первомайськ) – 1245 (17,6%), Федорівці (Нова Одеса) – 1010 (18%), Кривому Озері – 5478 (69,9%), Доманівці – 903 (78,8%) і т. д. [5; 12].

Таким чином, на території сучасної Миколаївщини у XVIII – на початку XX ст. існувало три провінційних (безповітових та заштатних) міста: Вознесенськ, Очаків та Ольвіополь. Формування єврейських общин зазначених населених пунктів почалося з моменту їх заснування наприкінці XVIII ст. та завершилось до середини XIX ст. Зважаючи на урбаністичний характер міграції, євреї становили значну частку міського населення, яка сягала майже 40% (у Вознесенську на початку XX ст.).

В соціальній структурі міст євреї переважали серед купецтва. Таке становище пов'язане з основними заняттями єврейського населення міст Миколаївщини у XVIII – на початку XX ст., серед яких виокремлювалась торгівля. Євреї, маючи майже монополію в роздрібній торгівлі, становили значну кількість й великих експортерів, зернотрейдерів, фірми яких мали всесвітню відомість. Маючи значні кошти, єврейські підприємці приймали активну участь в банківській діяльності, а також в промисловості краю. Єврейські ремісники становили від 16% до майже половини ремісницького стану окремих міст (Вознесенськ).

В процесі вивчення проблеми, автор дійшов висновку, що значний досвід, висока активність та корпоративність єврейських общин провінційних міст дозволили євреям посісти передові позиції в економіці Миколаївщини. Проте, обсяг статті не дає можливість дослідити тему в повному обсязі, отже вона потребує подальшого комплексного вивчення.

Література

1. Полищук М. Евреи Одессы и Новороссии. Социально-политическая история евреев Одессы и других городов Новороссии 1881 – 1904 / М. Полищук – М.; Иерусалим: Мосты культуры – Gesharim, 2002.
2. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Первое. 1649 – 1825 гг.: В 45 т. – СПб.: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830.
3. Краткая еврейская энциклопедия – Иерусалим, 1976 – 2005.
4. Ге Г.Н. Исторический очерк столетнего существования города Николаева при устье Ингула (1790 – 1890) / Г.Н. Ге – Николаев, 1890.
5. Российская еврейская энциклопедия [Электронный документ] – Режим доступа : <http://www.ruje.ru/index.php>.
6. Материалы для оценки земель Херсонской губернии – Т. II: Елисаветградский уезд (Статистико-экономическое описание уезда) / сост. Статистическим комитетом Херсонской губернской земской управы – Херсон: Тип. М. К. Аспера, 1886.
7. Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе, его культуре в прошлом и настоящем / под ред. А. Гаркави, Л. Кацнельсона: В 16 т. – СПб., 1906–1913.
8. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 год. Издание Центрального Статистического комитета МВД, под редакцией Н. А. Тройницкого. – СПб., 1904. – Т. XLVII. Херсонская губерния.
9. Афанасьев-Чужбинский А. Поездка в южную Россию / А. Афанасьев-Чужбинский – Часть 1: Очерки Днепра – СПб., 1861.
10. Державний архів Миколаївської області Ф. 279, оп. 1, спр. 51.
11. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Херсонская губерния / сост. А. Шмидт. – Ч. 2. – СПб., 1863.

12. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 год / Издание Центрального Статистического комитета МВД, под редакцией Н.А. Тройницкого. – СПб., 1904. – Т. XLVII. Херсонская губерния.

Павлюк А.Н. Еврейское население провинциальных городов на территории современной Николаевщины в конце XVIII – начале XX в.

В данной статье рассматривается процесс формирования еврейских общин провинциальных городов на территории современной Николаевской области. Анализируется участие еврейского населения в социально-экономическом развитии региона в конце XVIII – в начале XX в.

Ключевые слова: *евреи, город, социальная структура, экономика, Николаевская область, Николаевщина, южноукраинский регион.*

Pavlyuk A. The Jewish population of provincial towns in the modern Nikolayev region in the late eighteenth – early XX century.

This article discusses the formation of the Jewish communities of provincial towns in the Mykolaiv region and analyzes part of the Jewish population in the socio-economic development of the region (the end of the eighteenth – the beginning of the twentieth century).

Key words: *Jews, city, social structure, economy, Mykolayiv region, Mykolayiv, South Ukrainian region.*

Рецензент: **Михайлюк В.П.**, док. істор. наук, професор.

Стаття подана
16.03.2012